

KORIJENI BIOETIKE

Tonći Matulić, Rim

Povod ovom napisu je međunarodni Kongres o bioetici održan u Rimu od 15. do 17. veljače, 1996. godine pod geslom "Korijeni bioetike".

Program Kongresa

Bilo bi preambiciozno očekivati potanje navođenje svega onoga o čemu se govorilo. Volumen sa svim interventima, koji će uskoro biti publiciran, omogućit će svima da se поблиže upoznaju sa sadržajem Kongresa. Ovdje želimo dati kratak prikaz tijeka događanja na Kongresu, navesti neka poznatija imena sudionika koji su intervenirali u raznim tematskim cjelinama i dati po koju misao vodilju iz tih intervenata. Iz koncepta programa najbolje se može uočiti sadržaj Kongresa. Program se općenito odvijao između sjednica i foruma. Na sjednicama su interventi bili više znanstvenog i epistemološkog karaktera, gdje su pojedini autori pokušali dati okvirni odgovor na zadanu temu. Na forumima se pokušavalo u više kraćih intervenata dodirnuti neke aspekte bioetičke problematike koji su sekundarnog karaktera, ali veoma značajni za razumijevanje značenja i dosega bioetike danas. Općenito, program Kongresa bio je zamišljen ovako: 1. Filozofski i povijesni korijeni bioetike (sjednica); 2. Koja bioetika? (sjednica); 3. Bioetika i mas-media (forum); 4. Bioetika i filozofija morala (sjednica); 5. Bioetika i religije (forum); 6. Bioetika i biologija (sjednica); 7. Bioetika i antropologija (sjednica); 8. Psihologija i pravo u bioetici (sjednica); 9. Metodologija istraživanja u bioetici (forum); 10. Praktična bioetika: klinički i zdravstveni aspekti (forum).

NEKI NAGLASCI NA KONGRESU

1. *Filozofski i povijesni korijeni bioetike*

Kongres je započeo pozdravnom riječi koju je uputio prof. T. Galeotti, ravnatelj Medicinskog fakulteta "A. Gemelli". Zatim je uslijedio pozdrav mons. E. Sgreccie, direktora Instituta bioetike. Uvodnu relaciju A. Bausole, velikog rektora Università Cattolica del Sacro Cuore (=UCSC), u njegovoj odsutnosti navijestio je profesor I. Carrasco de Paula. Naznake su bile jasne: bioetika mora imati antropološko i metafizičko uporište u svojim refleksijama. Za bioetičko razmišljanje veoma je važna jasna i nedvosmislena definicija čovjeka u znanostima koje se bave čovjekom. Dr. D. von Engelhardt,¹ direktor Instituta za povijest medicine na Sveučilištu u Lübecku, imao je veoma zapažen referat o povijesnim i sustavnim aspektima razvoja bioetike. Od Hipokrata, Dobrog Samaritanca, srednjovjekovne liječničke prakse do naših dana vizija medicine i liječničke prakse bila je i mora biti u službi čovjeka.

2. *Koja bioetika?*

Prof. dr. A. Bompiani, ravnatelj pedijatrijske bolnice Bambin Gesù i redovni profesor na *Clinica ostetrica i ginecologica UCSC*, moderirao je sjednicom u kojoj je uslijedilo sučeljavanje dviju danas dominantnih struja u bioetici. To su "bioetika načela" i "bioetika kreposti". T. L. Beuachamp s *Kennedy Institute of Ethics - Georgetown University* u Washingtonu D.C. (USA) govorio je o bioetici načela. Njegov kolega s Instituta i direktor *Center for Clinical Bioethics* E. D. Pellegrino govorio je o utemeljenosti bioetike kreposti, o značenju *telos*-a u svezi s njom. Ovim dvama uslijedila su druga dva veoma živahna i inspirativna interventa. Mons. E. Sgreccia govorio je o usmjerenju i potrebi personalističke bioetike čija se glavna odrednica sastoji u poštivanju dostojanstva ljudske osobe u svim fazama postojanja. Zagovarati personalističku bioetiku znači isključivanje svih rizika koji proizlaze iz današnjega sustavnog manipuliranja nad čovjekom. Profesor P. Cattorini, direktor odjela *Medicina e Scienze umane na Ospedale H San Raffaele di Milano*, dajući jednu opširnu viziju bioetičkih gibanja, došao je do dva zaključka: Na praktičnom planu čini se da je sve moguće. Na teoretskom planu manjka složnost i suglasnost oko temeljnih bioetičkih epistemoloških pitanja.

¹ Ovo ime treba razlikovati od Tristama H. Engelhardta, bioetičara laičke provenijencije i auktora "kontroverzne" knjige *Foundation of Bioethics* koja je prevedena na talijanski jezik pod naslovom *Manuale di Bioetica, Il Saggiatore*, Milano 1991. Ovim naslovom, tvrdnja je mnogih, tzv. laička bioetika i njezini zagovarači htjeli su suprotstaviti stajališta koja su zastupljena u gore navedenom *Manuale di Bioetica* od E. Sgreccie.

3. *Bioetika i mass media*

Prof. A. Fiori moderirao je forum u kojemu su dali svoj udio G. Miranda, V. Mele, S. Burgalassi, G. Carminati i H. J. Mikahira. Mass media imaju značajan utjecaj na stvaranje javnog mnijenja. Bioetika toga nije pošteđena, ali je potrebno da informacija o bioetici ili iz bioetike ima točno određenu antropološku dimenziju. Mass media utječu na bioetiku s aspekta utjecanja na slušateljstvo u stvaranju etičkih i normativnih zaključaka. Bioetika zahtijeva danas dobru informiranost i formiranost, zato svi oni koji daju informacije moraju povesti računa o tome da se dobro informiraju o čemu izvještavaju. U sučeljavanju bioetičkih stavova mass media moraju odigrati pozitivnu, tj. pedagošku ulogu, a ne stvarati podijeljenosti.

4. *Bioetika i filozofija morala*

Profesor C. Andersen, predsjednik *John Paul II Institute for Studies on Marriage and Family* u Washingtonu D.C. (USA), govorio je o odnosu istine, slobode i odgovornosti u bioetici. Mnogo pažnje izazvao je Andersen sa svojim prognostičkim viđenjem bioetike u bliskoj budućnosti. Ukratko rečeno, drži Andersen, to će se najviše očitovati u rivalstvu između bioetike i feminističkih strujanja s rastućim interesom za vrijednostima i dostojanstvom ljudske osobe. Otac I. Carrasco de Paola, profesor moralne teologije na *Pontificio Ateneo della Santa Croce* u Rimu, u svojem je intervjuu skrenuo pažnju na temeljne postavke moralne teologije koje polako iščezavaju u bioetičkim razmišljanjima. Carrasco je istaknuo savjest, ali i naravnu moralnu normu koja je utisnuta u ljudsku narav, a koja zahtijeva i nuka na ispravno moralno djelovanje. Fundamentalne postavke morala danas su malko poljuljane i otuda potreba da se o njima malo više povede računa, posebno u bioetičkim zaključivanjima.

5. *Bioetika i religije*

Mons. A. Scola, rektor *Pontificia Università Lateranense*, moderirao je veoma zanimljive referate na forumu pod naslovom *Bioetika i religije*. Kakav je odnos između dviju kultura: bioetičke i religiozne? Na to pitanje intervenirali su: u katoličkoj perspektivi G. Cottier, koji je istaknuo vrijednost i dostojanstvo ljudske osobe promatrane kao slika Božja. Profesor A. M. Stavropulos sa Sveučilišta u Ateni, govorio je o bioetici u perspektivi pravoslavlja, profesor P. Ricca ocrtao je protestantsko gledanje na bioetiku, profesor A. Piattelli dao je neke naznake hebrejskog gledanja na bioetiku, profesor R. De Smet o hinduističkoj, a veleposlanik Irana

pri Svetoj Stolici S. M. Jame'i ocrtao je viziju bioetike u islamu. Iz svega valja istaknuti da ipak postoje neka zajednička gledišta o bioetici u različitim religijama, no činilo se da su ipak postojeće razlike, posebno između protestantskoga i katoličkog gledanja, "nepremostive". To se odnosi poglavito na pitanja poimanja ljudskog života i etičkog vrednovanja pojedinih konkretnih biomedicinskih zahvata na čovjeku.

6. *Bioetika i biologija*

Ako je suditi po reagiranju sudionika Kongresa, onda je ova sjednica izazvala najveću pažnju. Predsjedatelj sjednice, profesor G. Nisticò s Università "Tor Vergata" u Rimu, i moderator profesor E. Manni, sa UCSC-a, imali su po našem sudu najzanimljiviji "mandat" na Kongresu. Riječ je o dvama referatima. Profesor B. Przewozny, direktor *Centro francescano di Studi ambientali* u Rimu, govorio je o nekim veoma zanimljivim prognozama koje se daju kako na planu čovjekova okoliša tako i na globalnom planu ekosustava. Profesor A. Serra jednostavnim je i britkim rječnikom opisao viđenje "statuta ljudskog embrija". Kao redovni profesor genetike na UCSC - *Istituto di genetica umana*, stručno i kritički se osvrnuo na današnju promociju određenih negiranja početka ljudskog života od trenutka začeća. Ono što je u njegovu referatu izazvalo buru reagiranja jest izneseni problem o "preciznom ustanovljivanju trenutka smrti", čime se danas u biomedicinskoj znanosti pokušava manipulirati u svrhu iskorištavanja "tijela". Čovjek je mrtav onda kada se utvrdi da je njegovo tijelo kao cjelina ostalo "bez života". Neki današnji pokušaji oko proglašenja trenutka smrti, koji su usmjereni na eksploataciju ljudskog tijela, nisu dobrodošli za kršćansko gledanje na ljudsku smrt.

7. *Bioetika i filozofska antropologija*

Profesor S. Privitera, direktor *Istituto Siciliano di Bioetica*, vodio je sjednicu na kojoj su intervenirali pariški profesor filozofije J. M. Mayer i profesor C. Caffarra, teolog-moralist i biskup u Ferrari. Mayer se zadržao na filozofskom razmišljanju o pojmovima: ljudsko tijelo, čovjek kao "ontološki individuum" i ljudski život. Mons. Caffarra je otišao korak dalje u filozofskom razmišljanju, dajući jasno određeno gledište o tjelesnosti kao pretpostavci ontološke individualnosti. U tome ne manje filozofsko značenje ima i ljudska osoba koju je Caffarra ocrtao s poznatog filozofskog gledišta kao individuuma razumske naravi. Ovi pojmovi, po sudu relatora, imaju osobitu važnost u bioetičkim premišljanjima o

početku i kraju ljudskog života. Ne manju važnost imaju i za ispravno vrednovanje tjelesne komponente u čovjeku i dostojanstva ljudske osobe.

8. *Psihologija i pravo u bioetici*

Profesor L. Ancona, s *Clinica psichiatrica* na UCSC, moderirao je sjednicom na kojoj su intervenirali profesor psihoterapije G. Cesari (S. Diego, California) i profesor filozofije prava F. D' Agostino ("Tor Vergata", Rim). Cesari vidi psihologiju u bioetici kao važan element za prepoznavanje čovjeka i njegove naravi kao psiho-somatskog bića s bitnom dimenzijom psiho-egzistencijalnog bića. Uloga psihologije u bioetici sastoji se u pronalaženju čovjeka s njegovim psihološkim nabojima, koji nastaju iz njega kao bića s "ljudskom naravi". Nakon toga profesor D' Agostino skrenuo je pažnju na mnoge nedostatke kada je u pitanju odnos između bioetike i prava. D'Agostino ističe da za mnogo stvari o kojima se danas u bioetici govori i za ono što predstavlja moderni izazov bioetike u pravnoj znanosti i pravu ne postoje normativne pretpostavke. Njegov je zaključak da bi trebalo više poraditi na "biopravu". Trebalo bi se više vraćati na tradicionalno poimanje pravne znanosti i normativa koji iz nje proizlaze.

9. *Metodologija istraživanja u bioetici i*

10. *Praktična bioetika: klinički i zdravstveni aspekti*

Iz niza intervenata na ovim dvama forumima svakako treba izdvojiti A. Verlindea, iz *Comité International Catholique des Infermieres et Assistantes Medico-Sociales*, dr. J. La Pumu iz Centra za kliničku etiku pri Lutheran General Hospital u Chicagu. Uz nekolicinu drugih sudionika oni su analizirali neke aspekte kliničke bioetike, zatim bioetike i etike uopće u zdravstvenoj školskoj formaciji i praktičnoj bolničkoj djelatnosti. Posebno je zapaženo izlaganje dr. La Pume o načinu i mjestu stvaranja konkretnih etičkih smjernica za pojedine kliničke slučajeve koji to zahtijevaju.

ZAŠTO "KORJENI BIOETIKE"?

Nakon u grubim crtama iznesenih najvažnijih naglasaka spomenutog Kongresa treba navesti da je on održan, s malim zakašnjenjem, u čast Desete obljetnice početka djelovanja Centra bioetike, utemeljenog 20. lipnja godine 1985. pri Medicinskom

Fakultetu "A. Gemelli" UCSC-a u Rimu.² Već godine 1984. započela su predavanja iz bioetike na istome Fakultetu da bi 1990. godine bila osnovana i katedra bioetike. U ožujku 1992. osnovan je Institut za bioetiku koji se povezuje s istim Centrom za bioetiku pri spomenutom Fakultetu, čija je aktivnost ponajprije usmjerena na unutarfakultetski studij bioetike za sva usmjerena zdravstvenih djelatnika i specijalističkih medicinskih studija.

Centar za bioetiku pri UCSC-u Rimu prvi je takav Centar u Italiji. Njegov je direktor od samog početka do danas mons. Elio Sgreccia. Kad je godine 1990. osnovana katedra za bioetiku, mons. Sgreccia je postao prvi redoviti profesor bioetike u Italiji. Njemu idu gotovo sve zasluge i pohvale za živo vođenje Centra i Instituta bioetike. Mons. Sgreccia je do danas objavio mnoge samostalne i koautorske knjige iz područja bioetike. Neprekidnu vitalnost Centru bioetike daje dvomjesečni časopis koji izlazi pod naslovom *Medicina e Morale*. U njemu se objavljuju znanstveni i stručni članci, recenzije, komentari i bilješke iz raznih područja bioetike. Obilježavanje desete obljetnice postojanja Centra za bioetiku dalo je nove impulse za daljnji rad i razvoj bioetike u njezinom teoretskom, praktično-kliničkom i edukativno-prosvjetnom djelovanju. Kao što je uočljivo iz kratkog prikaza, Kongresu su bili nazočni mnogi bioetičari, među kojima neka od vodećih imena u sferi stvaranja pravaca u bioetici. Kad se bolje prouči naslov ovoga Kongresa, "Korijeni bioetike", čini se korisnim upozoriti na odnos između "korijena" i "ukorijenjenosti" bioetike. Bez obzira što je bioetika mlada disciplina, ona u katoličkoj perspektivi,³ koju ne treba brkati s perspektivom laičke ili laicističke bioetike,⁴ ima mnogo

² Naslov ove institucije je Università Cattolica del Sacro Cuore: Facoltà di Medicina e Chirurgia "Agostino Gemelli" - Istituto di Bioetica di Roma.

³ Svi se neće složiti s tvrdnjom da postoji "katolička bioetika" iz razloga što bioetika kao disciplina ima svoje epistemološke temelje koji vrijede za sve. Međutim, to nije tako. Nazivom "katolička bioetika" želi se ukazati na usmjerenje u bioetici, kako u teoretskom razmišljanju, tako u praktičnom djelovanju, koje polazi od katoličkih etičkih načela i gledanja na čovjeka. Ponegdje se može čuti naziv "romanska bioetika", koja bi bila sinonim za "katoličku bioetiku", ali to nije uvijek slučaj. Važno je napomenuti to da "katolička bioetika" ima svoje razložne temelje samo u odnosu na promociju i zastupanje tzv. "laičke bioetike" koja odstupa od katoličkih gledišta. Neki značajniji proponenti "katoličke bioetike" u svijetu su B. Ashley, K. O'Rourke, E. Pellegrino, A. Suarez, Ph. Caspar, T. A. Shannon, E. Sgreccia, S. Privitera, J. T. Noonan, A. Moraczewski, G. Russo, itd. Važna napomena: razlikovanje između "katoličke bioetike" i "laičke bioetike" ne postoji po definiciji nego više prema etičkim stajalištima i filozofsko-antropološkim polazištima.

⁴ "Laička bioetika" nije u svim bioetičkim postavkama u suprotnosti s prije spomenutom "katoličkom bioetikom". Prije svega valja spomenuti da "laička bioetika" u osnovi etičkih premisslanja ne polazi od "općepoznatih" etičkih načela, kao što to čini "katolička bioetika". Ta razlika u etičkim polazištima i prosuđivanjima u bioetici ne proizlazi jednostavno iz "neslaganja" sa stajalištima "katoličke bioetike" nego ponajprije iz drukčijih antropoloških

dublju povijesnu, znanstvenu, filozofsku i teološku ukorijenjenost. To je posebno bilo evidentno iz intervenata dr. Von Engelhardta, Pellegrina, Sgrecciae, Serre, Caffarrae itd.

Iz tog razloga se odlučujemo na malo opširniji opis koji nam sugerira sam naslov-geslo pod kojim je Kongres održan. Deseta obljetnica centra za bioetiku bila je povod Kongresu, ali naslov Kongresa ima mnogo šire značenje.

Kako je nastalo ime "bioetika"?

Bioetika ne spada u red znanosti ili znanstvenih disciplina s dugom povijesnom tradicijom. Duga povijesna tradicija ponajprije treba biti shvaćena u smislu postojanja jedne neovisne i točno definirane znanstvene discipline koja bi se nametnula kao takva s vlastitim imenom, definicijom, materijalnim i formalnim objektom svojega znanstvenog proučavanja u dalekoj prošlosti. Bioetika je u tom smislu veoma mlada disciplina. Njezini korijeni sežu oko dvadeset pet godina unatrag kada Van Rennselaer Potter člankom naslovljenim *Bioethics. The Science of Survival*, te svojom studijom naslovljenom *Bioethics. A Bridge to the Future* uvodi u znanost naziv bioetika.⁵ Prema Potterovoj zamisli svrha bioetike bila je da animira sve ljude u aktivnom i svjesnom prihvaćanju i razumijevanju ubrzanog razvoja biološke i medicinske znanosti te kulture u kojoj se ona događa. Još prije pojave samoga imena "bioetika" u New Yorku je 1969. godine, zalaganjem filozofa Daniela Callahana i psihijatra W. Gaylina, utemeljen *Hastings Center*, čiji je puni naslov *Institute of Society, Ethics and Life Sciences* sadržavao smisao značenja riječi bioetika. Danas se svi bioetičari neće složiti s tvrdnjom da najveće zasluge u stvaranju imena bioetika treba pripisati Potteru, jer samo ime nije toliko važno u odnosu na cijeli sustav koji se pod imenom razvija. Već 1978. godine izlazi prvo izdanje *Encyclopedia of Bioethics*, u četiri volumena, na 1800 stranica, s više od tri stotine članaka, u čijoj kreaciji je sudjelovalo 285 autora iz različitih prirodnoznanstvenih disciplina te teologije, filozofije i prava. Mjesto izdavanja bilo je *Joseph and Rose Kennedy Institute for the Study of Human Reproduction and Bioethics* pri Georgetown University. Kennedy Institut je godine

tumačenja čovjeka i filozofske interpretacije temeljnih čovjekovih odrednica. Antropološka i filozofska različitost najviše se očituje u poimanjima čovjeka shvaćenog kao esencijalno jedinstvo duše i tijela te filozofskog shvaćanja i tumačenja pojmova *individuum humanum* i *persona humana*. Značajniji proponenti "laičke bioetike" su: E. H. Engelhardt, P. Singer, M. Mori, J. F. Malherbe, J. Lacadena, A. Dyson, H. Kuhse, itd.

⁵ Van R. Potter, *Bioethics: The Science of Survival*, u: *Perspectives in Biology and medicine*, 14 (1970), str. 127-153; Id., *Bioethics: A Bridge to the Future*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1971.

1971. utemeljio André E. Hellegers, nizozemski ginekolog, koji se posebno zanimao za fetalnu fiziologiju. Warren Reich, pod čijim je vodstvom objavljena *Encyclopedia of Bioethics*, smatra da termin bioetika više duguje Hellegersu, koji je prvi odvojeno i specifično počeo primjenjivati etiku na područja medicinske i biološke znanosti. Hellegers je to praktično pokazao pozivajući protestantskog teologa moralista Paula Ramseya da na Medicinskom fakultetu pri Georgetownu University održi nekoliko predavanja iz "diskutabilnih" pitanja s područja biomedicinske znanosti u svjetlu etike. Odatle se počela rađati bioetika kao specifična disciplina koja "pomiruje" odnose između biomedicinske znanosti i etike. U užim okvirima povijest nove discipline koju danas zovemo bioetika treba tražiti u navedenim vremenskim okvirima.⁶

Pretpovijest bioetike

Mladi talijanski moralist-bioetičar Giovanni Russo, koji je u zadnjih nekoliko godina objavio više knjiga s bioetičkim sadržajem, u svom doprinosu naslovljenome *Povijest bioetike* smatra da je već papa Pio XII. na neki način postavio temelje bioetike, koje u odnosu prema gore navedenim povijesnim bilješkama možemo nazvati "pretpovijesnima". Naime, papa Pio XII. suočio se s nekim novim izazovima biomedicinske znanosti. Ti izazovi su govorili ne samo o dotadašnjim dostignućima na području medicine, biologije razvoja i genetike nego su još više upućivali na buduće mogućnosti znanosti za koje se tada vjerovalo da su samo stvar vremena kada će započeti njihova praktična primjena. Ono što je sedamdesetih godina kulminiralo pojavom nove discipline već je dakle s kraja četrdesetih godina, a osobito sredinom pedesetih godina, bilo na dnevnome redu etičkih promišljanja, izricanja sudova i pozivanja na moralnu odgovornost. Iz tog razloga, drži Russo, ono što danas zovemo bioetikom već je papa Pio XII. u svojim magisterijalnim nastupima, koji su bili izazvani "biološkom revolucijom" u tom vremenu, anticipirao, možemo reći, nagovijestio kasniji sadržaj bioetičkih promišljanja.⁷

Prema nekim detaljima navedenim s Kongresa u Rimu stječe se dojam da povijesne dimenzije bioetike treba tražiti još dalje. Naravno da u tzv. laičkoj bioetici, gdje se traži mnogo slobode i

⁶ Za bolje i potanje upoznavanje s povijesnim nastankom i razvojem bioetike može se vidjeti u E. Sgreccia, *Manuale di Bioetica*. Volume I. Fondamenti ed etica biomedica, Vita e Pensiero, Milano, 1988, str. 29-39.

⁷ Usp. G. Russo, *Storia della bioetica*, u: Dizionario di Bioetica dell' Istituto Siciliano di Bioetica, S. Leone - S.Privitera, (a cura di), Edizioni Istituto Siciliano di Bioetica e Dehoniane Bologna, Acireale-Bologna 1994, str. 947; Usp. Id., *Fondamenti di metabioetica cattolica*, Edizioni Dehoniane, Roma, 1993, str. 13-18.

autonomije, a malo načela i normi, ponajmanje onih etičkih, prizivi na antropološke, metafizičke i tradicionalno-personalističke postavke u bioetici ne ostaju bez "kritičkog" osvrta. Kongres u Rimu jasno je stavio do znanja da je u središtu svog bioetičkog zanimanja čovjek, tj. ljudska osoba, čije dostojanstvo bezuvjetno mora biti poštivano. Osobito poštovanje prema ljudskoj osobi bioetičari su dužni iskazivati u "graničnim stanjima" ljudskog života, a to su početak ljudskog života i kraj ljudskog života, tj. smrt. Čovjek koji je "objekt" praktičnog djelovanja i teoretskog razmišljanja u bioetici ne smije postati sredstvom manipuliranja nego ostati subjekt kojemu se nastoji pomoći u svim fazama života. To je temeljna poruka rimskoga Kongresa održanog pod geslom "Korijeni bioetike" te njezine duboke "ukorijenjenosti" u već postojeće, ali često zanemarene vrijednosti.